

ВИКОРИСТАННЯ АКТИВНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЕКСКУРСОЗНАВЦІВ

У статті розкривається ефективність використання активних форм навчання майбутніх екскурсознавців у процесі професійної підготовки.

Ключові слова: професійна підготовка екскурсознавців, активні форми навчання.

В статті розкривається ефективність використання активних форм навчання майбутніх екскурсознавців у процесі професійної підготовки.

Ключевые слова: профессиональная подготовка экскурсоводов, активные формы обучения.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття ознаменувався стрімким розвитком туристського сегменту світової економіки. Виступаючи каталізатором соціально-економічного розвитку, піднесення культурно-освітнього та матеріального рівня населення планети, туризм посів чільне місце у світогосподарських зв'язках і міждержавній взаємодії.

Це дає підстави науковцям здійснювати різноаспектні дослідження туризму як однієї з найбільш пріоритетних і високоприбуткових галузей світової економіки.

У зазначеному контексті дедалі більшої актуальності набувають питання вибору і реалізації шляхів підготовки високопрофесійного кадрового корпусу для галузі туризму. На особливу увагу серед зазначених наукових пошуків заслуговує проблема використання оптимальних форм навчальної діяльності майбутніх екскурсознавців – фахівців новітньої спеціальності в туризмі.

Аналіз досліджень та публікацій. Вагомим аспектам професійної підготовки фахівців туризму, з-поміж яких значна увага приділяється обґрунтуванню доцільних форм організації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх професіоналів, присвятили наукові праці вітчизняні дослідники: А. П. Конох [3], В. Т. Лозовецька [9], О. О. Любіцева [4], Л. С. Соловей [6], Л. Б. Лук'янова [9], Л. В. Козак [9], Л. Б. Паламарчук [9], Л. В. Грибова [9], Л. В. Гусочка [9], Н. С. Мартинова [9], О. Г. Оліферчук [9], Т. І. Ткаченко [6], О. О. Фастовець [7], В. К. Федорченко [8] ін. Водночас у наукових доробках вітчизняних вчених залишається не виокремленою і не дослідженою проблема визначення і застосування в освітньому процесі форм засвоєння навчальної інформації, найбільш придатних для професійної підготовки екскурсознавців.

Метою статті є розкриття ефективності використання активних форм навчання

майбутніх екскурсознавців у процесі професійної підготовки.

Викладення основного матеріалу. Реалізація навчально-виховного процесу здійснюється засобом використання оптимальних форм його організації, що є зовнішнім виявом спільної діяльності всіх учасників освітньої взаємодії. Вибір форм пізнавальної діяльності майбутніх екскурсознавців обумовлюється сутністю та особливостями їхньої праці.

Результати проведеного нами науково-теоретичного дослідження дали змогу визначити, що найбільш відповідними діяльності екскурсознавця є активні – діалогічні (полілогічні), інтерактивні методи та форми навчання, різноманітні види творчих завдань, спрямованих на посилення мотиваційної спрямованості на обрану професію, формування необхідних для реалізації майбутнього фаху наукового світогляду, якостей, компетенцій.

З точки зору відомого російського вченого А. О. Вербицького, досвід активного навчання в усіх ланках системи професійної освіти засвідчив, що за допомогою його форм, методів і засобів можна достатньо ефективно вирішувати цілу низку завдань, яких у традиційному навчанні досягти важко [1, с. 9].

Традиційними в умовах вищих закладів освіти формами навчальної діяльності студентів є лекції, семінари та практичні заняття. Кредитно-модульна система організації навчально-виховного процесу також передбачає виконання студентами самостійної роботи, індивідуальних навчально-дослідних завдань.

Розглянемо деякі з активних форм вивчення курсу „Екскурсознавство”, розробленого відповідно до сутності та особливостей професійної діяльності екскурсознавця.

Провідною формою реалізації змісту знань у ВНЗ є *лекція*, яка, за визначенням академіка С. У. Гончаренка, становить собою “систематичний, послідовний виклад

навчального матеріалу, будь-якого питання, теми, розділу, предмета, методів науки” [2, с. 189].

При проведенні лекцій у межах авторського курсу “Екскурсознавство” враховувалось, що засобом лекційного викладу важливо не тільки передавати студентам наукові знання, а й спонукати їх до результативних мисленневих операцій, самостійного опанування навчальної інформації. На відміну від традиційних монологічно-інформаційних лекцій, діалогічні форми лекційних занять передбачають безпосередній контакт викладача зі студентами, що дає змогу зосередити увагу аудиторії на його найбільш суттєвих аспектах, сприяє піднесенню рівня зацікавлення студентів матеріалом, емоційно-оцінного сприйняття інформації, активізації всіх сфер діяльності учасників освітнього процесу.

Найпростішою діалоговою формою лекції, що використовувалася у процесі реалізації авторського курсу „Екскурсознавство”, була *лекція-бесіда*. Практика використання лекції-бесіди застосовувалася у процесі викладання тем: „Екскурсія як суспільне явище”, „Тематична спрямованість екскурсій”, „Основи екскурсійної методології”, „Аспекти діяльності екскурсознавця як працівника туристського підприємства” тощо.

Лекція-бесіда проводилась за такою схемою:

- запитання викладача з метою визначення ступеня підготовленості студентів, готовності до участі у вирішенні навчальної проблеми;
- виклад матеріалу лекції за допомогою запитань, які спонукають студентів до осмисленого сприйняття матеріалу, активної мисленневої діяльності, самостійних висновків;
- висновки та узагальнення, сформульовані студентами;
- заключне слово викладача, підсумки лекції, оцінка її ефективності.

Реалізація *проблемної лекції* націлена на висвітлення матеріалу шляхом спільного розв’язання навчальної проблеми засобом активізації діяльності студентів. Постановка викладачем певних проблем, пов’язаних із темою заняття, передбачає спонукання студентів до знаходження правильної відповіді. У деяких випадках студентам пропонується знайти альтернативу запропонованому вирішенню питання.

Проблемна лекція реалізується засобом проблемних запитань, тобто таких, які загострюють увагу студентів на головному, підкреслюють сутність проблеми, орієнтують на сферу пошуку її ефективного розв’язання. При відборі змісту проблемних лекцій ми враховували, що він має відбивати найновіші наукові досягнення, протиріччя наукового пізнання, тобто матеріал, який містить найбільш значущі теми навчальної дисципліни, які становлять її концептуальний зміст. Проблемні лекції проводились у процесі вивчення тем: “Професійна майстерність екскурсознавця”, “Виховання засобом екскурсії всебічно розвиненої особистості” за схемою:

- формулювання навчальної проблеми, аналіз внутрішніх суперечностей;
- висловлення викладачем гіпотези вирішення проблеми;
- залучення студентів до обговорення та розв’язання проблеми. Наведення викладачем суперечливих точок зору на одні й ті самі явища (при цьому студентам надається можливість підтримати певну позицію). Обґрунтування студентами за допомогою певного досвіду практичної діяльності доцільності того чи іншого вирішення питання;
- упродовж лекції виділяються найбільш значущі її фрагменти, студентам надається можливість усвідомити сутність питань, дійти спільних висновків щодо розв’язання проблеми;
- висновки та узагальнення.

Головним фактором, який сприяє оптимізації навчання в ході проблемної лекції, вважаємо активність студентів у реалізації проблемного діалогу. Лекція настільки більшою мірою стає проблемною, наскільки зростає рівень її діалогічності. У ході такої лекції достатньо успішно здійснюється диференційований підхід щодо підготовки фахівців з розрізненням формальних груп за рівнями потенційної активності.

Як засвідчили результати реалізації навчального матеріалу проблемним шляхом, виконання наукової, просвітницької та виховної функцій лекції значно активізуються.

Лекція з аналізом конкретних професійних ситуацій. Наведені в лекції ситуації використовуються з метою привернення уваги студентів до суттєвих питань теми. Так, у процесі закріплення матеріалу лекції з теми “Екскурсійна методика” матеріал конкретної ситуації

(фрагмент проведення екскурсії) подавався на екрані. Студенти отримували завдання оцінити якість проведення екскурсії (методику показу і розповіді). Наведений фрагмент містив достатньо інформації, яка надавала можливості об'єктивно оцінити ситуацію, виявити рівень засвоєння знань студентів з викладеної теми. Матеріал пропонованої ситуації відзначався достатнім рівнем конфліктності, що дозволяє розв'язати активне обговорення (аналіз ситуації). Як показав досвід використання лекцій зазначеного типу, для викладача важливо контролювати ситуацію, не допускати відхилення обговорення за межі лекційної теми.

Основною умовою проведення *семінару* – активної, розвивальної форми навчання, що орієнтує студентів у майбутній професійній діяльності – було залучення всіх студентів як доповідачів чи учасників обговорення питань. Педагогічна практика підтвердила найбільшу ефективність *семінару-дискусії* з-поміж інших форм семінарських занять. У ході викладення матеріалу викладач висуває таке положення, яке створює дискусійну ситуацію. Дискусія передбачає виявлення відмінностей у позиціях її учасників, обмін думками, обговорення і аналіз суперечливих точок зору з метою встановлення істини – відкритий діалог.

У формі семінару-дискусії реалізовано такі теми курсу “Екскурсознавство”: “Діяльність екскурсознавця як культуротворчості”, “Професійна майстерність екскурсознавця” тощо.

Студентам було запропоновано таку структуру семінару-дискусії:

- вступне слово викладача – створення дискусійної ситуації;
- обговорення питань семінару з обґрунтуванням і відстоюванням власної точки зору;
- вибір із наявних варіантів оптимального вирішення питання;
- заключне слово викладача, підбиття підсумків, оцінювання роботи всіх учасників дискусії.

Значне місце в опануванні курсу екскурсознавства відведено *практичним заняттям*.

У процесі практичного заняття „педагог організовує детальний розгляд учнями чи студентами окремих теоретичних положень навчального предмета й формує уміння та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання учнем чи

студентом відповідно сформульованих завдань” [2, с. 268].

Під час викладання дисципліни ми виходили з позиції, що практичні заняття доцільно проводити з урахуванням сутності праці екскурсознавця, в ситуаціях, максимально наближених до реальних професійних, – не тільки у традиційних аудиторних умовах, а й біля об'єктів показу, в туристично-екскурсійних установах, музейних закладах, архівах, тобто у сферах поширення діяльності екскурсознавця.

Практичне заняття проводилося з урахуванням таких його складових:

- попередній контроль знань, умінь та навичок майбутніх фахівців;
- постановка питань, які потребують вирішення;
- обговорення питань за участю студентів;
- виконання тренувальних, контрольних завдань;
- перевірка та оцінювання завдань.

Наведемо приклад практичного заняття (*урок – конкурс*) на тему: “Використання методики показу та розповіді в екскурсійному процесі” (на конкретних екскурсійних об'єктах).

Навчальна мета заняття: поглиблення, закріплення і вдосконалення теоретичних знань з питань використання методики показу та розповіді в екскурсії.

Завдання для студентів: описати з власної точки зору об'єкт, зображений на екрані (церква, пам'ятник, архітектурний об'єкт тощо), використовуючи доцільні методичні прийоми показу та розповіді.

Завдання виконується 20 хвилин, після чого один зі студентів підходить до екрану й усно описує об'єкт відповідно до того, що написано на аркуші. Відповідь триває близько 5 хвилин, упродовж яких викладач стежить за відповіддю, звіряючи усний опис із викладеним на аркуші. Всього відповідають 5-6 студентів. Під час відповіді кожного з них всі інші студенти виступають експертами. Вони стежать за відповіддю, занотовуючи її, а потім звіряють зі своєю роботою, виявляють недоліки. Студенти-експерти оцінюють роботу один одного. У висновку викладача оголошуються оцінки всіх учасників конкурсу, визначаються місця.

Ефективною формою активного, наочного навчання традиційно вважається *екскурсія*. Переваги екскурсії в підготовці екскурсознавця щонайперше зумовлюються її специфікою – спорідненістю з самою працею фахівця екскурсійної справи. Курс

екскурсоводства передбачає проведення навчальної екскурсії як однієї з форм практичного заняття. Навчальні екскурсії мають за мету показ методичних прийомів на об'єктах, розкриття визначеної підтеми тощо. Практичні заняття-екскурсії відіграють значну роль у набуванні професійного досвіду, формуванні екскурсоводчої майстерності. За результатами опитування, проведеного серед студентів напряму підготовки „Туризм”, відзначено, що найбільш відчутний вплив на розвиток фахового потенціалу вони відчули внаслідок проведення практичних занять-екскурсій.

Урок-дослідження. Зазначена форма навчальної діяльності передбачає залучення студентів до дослідницької роботи, виконання якої передбачає безпосередній контакт з предметами, що можуть бути використані як екскурсійні об'єкти. Так, практичні заняття з теми *“Наукове дослідження як вищий етап пізнавальної діяльності екскурсоводця”* ми вважали за доцільне проводити в музеях, що дало можливість працювати з предметами (наприклад, визначати їх розмір, матеріал, спосіб виготовлення тощо). Студенти також отримали змогу проводити соціологічне опитування, інтерв'ювання екскурсійної аудиторії щодо інтересів, запитів, уподобань екскурсантів з метою внесення змін до матеріалу і методики проведення екскурсій. Вивчення теми в ситуації, максимально наближеній до професійної, сприяло поглибленому опануванню матеріалу, що дозволяє на практиці опанувати зміст, форми і методи дослідницького аспекту праці екскурсоводця. Специфіка такої форми організації навчальної діяльності в тому, що діалог відбувається не тільки між студентами та викладачами, співробітниками музею, відвідувачами музейних екскурсій, а й між студентами та об'єктами дослідження, які завдяки значній інформативності мають велику пізнавальну цінність, виступають рівноправними учасниками освітнього процесу. Як засвідчила практика, оволодіння науково-дослідницькими вміннями сприяє здійсненню майбутніми екскурсоводцями власних відкриттів. Урок-дослідження дозволяє опанувати навчальну тему в реальному професійному контексті, на конкретних прикладах, максимально з'ясувати сутність дослідження в екскурсоводчій праці.

Практичне заняття в архіві проводилося для ознайомлення студентів з особливостями роботи в архівній установі з метою пошуку, дослідження та опрацювання

матеріалів, які можуть бути використані для створення інноваційного екскурсійного продукту.

Значна роль у виробленні професійних умінь та навичок екскурсоводців належить педагогічним прийомам, методам та формам організації освітнього процесу, в основі яких – імітація майбутньої професійної діяльності.

Використання ігрових форм навчання обумовлено їхньою дидактичною цінністю, котра полягає у значному навчально-пізнавальному потенціалі, не доступному студентам за інших умов. У процесі *навчальної рольової гри*, яка відтворює контекст майбутньої професії в соціокультурному та фаховому аспектах, майбутні екскурсоводці опановують знання, формують і розвивають здібності, вміння, якості, норми суспільної поведінки у спланованих викладачем навчально-ігрових діях. Ігрова навчальна технологія використана, зокрема, у процесі вивчення теми *“Психологічні чинники праці екскурсоводця”*.

Практика діяльності сучасного фахівця засвідчує необхідність зростання його самостійності, ініціативи та відповідальності. Тому процес підготовки доцільно спрямовувати не на заучування програмового матеріалу, а на формування навичок самостійного опрацювання навчальної інформації, творчого мислення, орієнтування в ситуації і прийняття рішень.

Вивчення дисципліни «Екскурсоводство» передбачає самостійну роботу студентів. Педагогічний досвід показує, що зазначений вид навчальної діяльності у час, вільний від аудиторних занять, є не тільки зручною формою підготовки до практичних, семінарських занять, а й основним засобом виявлення і розвитку фахового творчого потенціалу.

Для самостійного опанування питань курсу студентам пропонувались різноманітні види завдань. Це підготовка планів, таблиць, схем маршрутів, тестових завдань, конспектів, тез, повідомлень, доповідей, рефератів, есе, методичних розробок, рольової гри, ситуаційних діалогів, проект-завдань; виготовлення наочності (матеріал для «портфеля екскурсовода»); самостійне дослідження і опис екскурсійних об'єктів; підбір науково-мемуарного та художнього матеріалу для екскурсії за власне обраною темою тощо. При цьому студентам надавалися можливості самостійного, осмисленого вибору завдань.

Питання педагогіки

Видом позааудиторної самостійної роботи студентів є індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ).

Метою ІНДЗ в контексті авторського курсу «Екскурсознавство» є:

- самостійне творче опрацювання і засвоєння навчальної інформації;
- поглиблення та систематизація набутих знань;
- формування і розвиток здібностей, якостей і компетенцій як потенціалу майбутніх екскурсознавців, необхідного для успішної реалізації фахової діяльності.

За матеріалом вивченого авторського курсу „Екскурсознавство” з метою формування професійних компетенцій майбутнім екскурсознавцям було запропоновано виконати спеціальні

індивідуальні навчально-дослідні завдання. Результати оцінювання виконаних завдань засвідчили значну їх ефективність.

Висновок. Педагогічна практика підтверджує доцільність використання у процесі підготовки екскурсознавців активних, інтерактивних форм навчання. Ефективність зазначених форм навчальної діяльності студентів підтверджено результатами оцінювання роботи студентів у процесі діалогових навчальних занять, різних видів робіт, спрямованих на формування необхідних для реалізації професійного потенціалу: мотиваційної спрямованості на професію екскурсознавця, засвоєння наукової інформації, формування професійних компетенцій, емоційно-оцінного ставлення щодо навколишнього світу.

Література

1. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе : контекстный подход : метод. пособ. / А. А. Вербицкий. – М. : Высш. шк., 1991. – 207 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 367 с.
3. Конох А. П. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / А. П. Конох. – К., 2007. – 44 с.
4. Любіцева О. О. Підготовка фахівців у галузі туризму в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка / О. О. Любіцева, А. Я. Короткова, Б. П. Яценко // Туризм на порозі ХХІ століття, культура, екологія : зб. наук. праць за матеріали міжнар. наук.-практ. конф., / 19-20 жовт. 1999 р. / Київський інститут туризму, економіки і права. – К. : КУТЕП, 1999. – С. 131-133.
5. Соловей Л. С. Становлення вітчизняної системи підготовки майбутніх фахівців сфери туризму (II пол. ХІХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Л. С. Соловей; НАПН України, Ін-т вищої освіти. – К., 2011. – 20 с.
6. Ткаченко Т. І. Формування професійної компетентності менеджерів туризму / Т. І. Ткаченко, М. І. Бойко // Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи: зб. наук. праць. – К.: Тонар, 2007. – С. 233-237.
7. Фастовець О. О. Екологічна підготовка майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія та методика професійної освіти” / О. О. Фастовець. – К., 2008. – 20 с.
8. Федорченко В. К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму: [монографія] / Володимир Кирилович Федорченко [за ред. Н. Г. Ничкало]. – К. : Видавничий дім „Слово”, 2004. – 472 с.
9. Формування професійної компетентності фахівця сфери послуг і туризму : навч.-метод. посіб. / В. Т. Лозовецька, Л. Б. Лук'янова, Л. В. Козак, Л. Б. Паламарчук, Л. В. Грибова, Л. В. Гусочка, Н. С. Мартинова, О. Г. Оліферчук; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. – К. : Пед. думка, 2010. – 132 с.

Matveeva G. V., senior Lecturer

USING OF ACTIVE TEACH FORMS FOR PROFESSIONAL PREPARATION PROCESS OF TOUR GUIDES

Using of effective active teach forms for professional preparation process of prospective tour guides is revealed in the article.

The features of the using of lectures, workshops and more revealed in this article. There are the examples of problematic lectures: "Professional skill of excursion's expert", "Education means trips fully developed personality." We describe the features lectures on the analysis of specific professional situations. Particular attention is focused on the performance tour. An example of practical lessons (lesson - competition) on the topic: "Using techniques show and stories during the tour" (in particular excursion sites) is here. We describe the workshop discussion on the topic of the course "Excursions". Thus, in the consolidation of the material lectured on the topic "Excursion methods" material particular situation (part of the tour) was presented on the screen.

Keywords: training of excursion's expert, active learning.